

TRADIȚIA BISERICII, ÎNTRE DUHOVNICIE ȘI DERAPAJE

Autor: Petru Dimitriu | 28 decembrie 2022

În aceste zile, lumea creștină (și nu numai) celebrează una dintre sărbătorile centrale ale creștinătății: Nașterea Domnului sau Crăciunul. Deși unii critici moderni ai dimensiunii religioase a sărbătorii o ponegresc pe nedrept afirmând în mod eronat că ar avea un caracter esențialmente sincretic, fiind o creștinare a cultului păgân roman al Soarelui Neînvins (Sol Invictus),¹ un lucru este totuși cert: nu există nicio dovadă că Iisus Hristos ar fi fost într-adevăr născut la finalul lunii decembrie, iar data consacrată sărbătorii acestui eveniment este „tradițională”: această sărbătoare este unul dintre cele mai vechi elemente ale tradiției creștine.

Încoronată cu titlul de „Sfântă” în practica ortodoxă și catolică, mai târziu renegată în mod faimos în timpul Reformei protestante prin doctrina „Sola Scriptura”, Tradiția este definită drept învățătura transmisă de Mântuitor prin viu grai apostolilor Săi, „care n-a fost consemnată în Sfânta Scriptură, [formând] un tezaur la fel de prețios ca și cel al Sfintei Scripturi”.² Spre deosebire de Scriptură, Tradiția prezintă un caracter dinamic, primind cu timpul în zestrea ei o seamă de învățături și practici acceptate universal în Biserică, printre care se numără hotărârile sinoadelor ecumenice și definițiile dogmatice, canoanele, cultul divin și practica religioasă, arta religioasă și rolul ei în cult, dar și felurite mărturisiri de credință.³ Termenul „tradiție” necesită o nuanțare, întrucât se poate vorbi atât despre o „Sfântă Tradiție”, cât și despre „tradiție” (ce cuprinde și învățături, mărturisiri sau practici cu răspândire locală ori cu origini vagi, gnostice sau legendare) sau chiar despre „tradiții false” ce manifestă o spiritualitate contrafăcută „având la temelie o pietate sau evlavie cu totul exagerată a unora dintre creștini”.⁴

Deși gânditori ai Bisericii au afirmat de-a lungul timpului că Biserica discerne eficient între diferitele niveluri calitative și de autoritate ale Tradiției,⁵ din punct de vedere istoric pare că această delimitare a fost (și încă este) neclară, iar diferențele regionale și fracturile în tradiție au format fundamentul teologic al mai multor schisme și crize din interiorul Bisericii. În acest sens pot fi aduse drept exemple: schisma de la Sinodul din

Calcedon din anul 451, perioadele iconoclaste, rezistența împotriva reformei patriarhului rus Nikon din anul 1666 (ale cărui îndreptări ale practicii ortodoxe alterate din Rusia au fost primite cu ostilitate drept niște alterări ale însele), dar și desprinderea comunităților ortodoxe alternative de stil vechi în secolul XX, în semn de respingere a îndreptării calendarului iulian, considerat de schismatici ca având o importanță prea mare pentru a putea fi modificat (și mai ales aliniat cu cel al creștinismului apusean).

Pe lângă nucleul învățaturii de credință și al practicii liturgice ce au rămas consecvente cu trecerea secolelor, tradiția (înțeleasă de aici înainte în sensul general) a dobândit, printre altele, și felurite scrieri mai mult sau mai puțin apocrife, lucrări ce evocă viața și lucrările sfinților, povestiri creștine moralizatoare și învățături ale marilor duhovnici începând cu Sfinții Părinți și până la duhovnicii contemporani. O parte dintre aceste lucrări s-au fixat, cu timpul, în viața liturgică, precum sărbătorile dedicate sfinților și evenimentelor istoriei creștinătății, iar unele s-au acumulat în diverse compendii sau colecții de literatură creștină destinate creștinilor râvnitori, precum Filocalia sau Patericul.

În ultimele secole, odată cu răspândirea tehnologiilor moderne de tipărire și cu generalizarea alfabetizării populației, producția de literatură religioasă a crescut și ea fulminant, iar tradiția scrisă – fie ea veche, medievală, modernă sau contemporană – a devenit mai accesibilă ca niciodată tuturor celor interesați. Această accesibilitate a făcut evidente pentru ochiul critic al cititorului contemporan aspecte cel puțin problematice, dacă nu chiar incomode cu privire la aceste scrieri: oricât de neplăcut ar fi să recunoaștem, tradiția scrisă a Bisericii, chiar și aceea larg acceptată și integrată deja în cult, prezintă numeroase provocări, de la relatări nefactuale sau anacronice până la istorisiri cu tâlc duhovnicesc al căror vădit scop de a produce emoție ajunge să alunece în contradicții șocante cu înseși atitudinile creștine promovate. Deși această realitate este studiată explicit în cursurile de bizantinologie, critica și dezbaterile deschise pe marginea acestei tematici este rezervată și prudentă. În timp ce caracterul pedagogic, moralizator al acestor lucrări este limpede, unele prezintă trăsături și pasaje ce merită cu prisosință să fie catalogate drept veritabile derapaje.

Iată un prim exemplu în acest sens. Să presupunem următoarea situație ipotetică: un cetățean al unui oraș calomniază în public în mod repetat o personalitate locală. Deși aceasta îl roagă de mai multe ori să înceteze insultele, bărbatul nu se conformează, iar într-o bună zi asupra lui se abate o răzbunare năprasnică: îi sunt tăiate mâinile și picioarele. Această relatare foarte violentă este cuprinsă într-o colecție clasică de istorioare duhovnicești numită *Limonariu sau Livada duhovnicească*. Conform aceleiași povestiri, cea care săvârșește îngrozitorul gest asupra hulitorului ei este nimeni alta decât... Maica Domnului, „și asta fiindu-i dată [...] cu multă îndurare”.⁶ Fiind foarte scurtă și de sine stătătoare, neîncadrată într-un context istoric relevant mai larg (cum sunt unele pasaje din Vechiul Testament adesea înfierate pentru violența lor), această

povestire nu beneficiază de argumente ce ar putea-o ameliora: este pur și simplu o pretinsă relatare istorică în care „Maica Domnului” își mutilează pur și simplu un dușman care o hulea în public. O astfel de povestire așa-numită „folositoare de suflet” ratează grav ținta de a provoca o mișcare lăuntrică pozitivă pentru cititorul educat contemporan, iar „groaza evlavioasă” pe care a urmărit probabil să o stârnească autorul istorisirii se traduce pentru mulți oameni din zilele noastre într-un adânc dezgust față de povestea însăși sau față de mediile în care o astfel de poveste ar putea fi prezentată drept pildă.

Există, însă, și exemple „benigne”. O cunoscută intrare din Viețile Sfinților, cea a sfinților Varlaam și Ioasaf, prăznuiți la data de 19 noiembrie, este, de fapt, o adaptare creștină a vieții lui Siddharta Gautama, cel cunoscut ca Buddha.⁷ După ce a călătorit din India prin Persia, Arabia și Asia Mică, legenda lui Buddha se distinge clar în continuare și în această prelucrare creștină. Numele Ioasaf este, de altfel, o corupere a titlului religios în limba sanscrită atribuit lui Buddha, de „bodhisattva” – persoană pe calea deșteptării interioare.⁸ Conform acestei scrieri, Ioasaf este fiul unui împărat al Indiei, ce își petrece copilăria și adolescența ferit de lume, în luxul de la curtea tatălui său, după care cunoaște lumea oamenilor de rând cu toate necazurile ei și, după întâlnirea cu ascetul Varlaam, care îl convertește la creștinism, devine împărat în locul tatălui său, pentru ca în final să aleagă și el calea pustniciei. Iată, deci, o povestire creștină ce, privită din perspectiva istoricității, este falsă, având la bază chiar mitul fondator al cu totul altei religii, fiind cu atât mai problematică prin includerea ei în calendarul sărbătorilor creștine de peste an.

Un alt exemplu, de data aceasta mai cunoscut, poate fi găsit în povestea vieții Sfintei Maria Egipteanca. Amintită an de an ca parte din rânduiala ortodoxă a slujbei Canonului Sfântului Andrei Criteanul din Postul Sfințelor Paști, această relatare are toate elementele unei lucrări a cărei scriere nu a urmărit istoricitatea, ci mesajul și încărcătura simbolică. Maria Egipteanca este mai întâi arhetipul omului depravat – o prostituată bezmetică și cu totul nerușinată – ca mai apoi să devină arhetipul eroului creștin ce a înfrânt definitiv patimi grele printr-o pocăință susținută și totală. Celălalt personaj al povestirii, părintele Zosima, întruchipează tipologia creștinului altminteri râvnitor, dar ispitit de mândrie, căruia Dumnezeu îi oferă o lecție de viață care să îl smerească profund. Pe tot parcursul povestirii, autorul întrebuințează cu măiestrie metafore ce proiectează scene din Evanghelie asupra personajelor, Maria devenind o adevărată figură hristică în raport cu călugărul ce-i devine ucenic, iar interacțiunile dintre cei doi denotă o solemnitate ce rivalizează cu caracterul hieratic al scenelor din icoanele bizantine: „El i-a răspuns: [...] «Gustă puțin din hrana pe care am adus-o aici.» [...] Iar ea, atingându-se de linte cu vârful degetelor și luând trei grăunțe, le-a dus la gură și a zis: «Destul este aceasta darului celui duhovnicesc, care păzește nespurcată firea sufletului.»”⁹ Această frumoasă poveste, atent construită și mustind de înțelesuri adânci, este totuși, privită din perspectiva istoricității, „o amplificare legendară în

scopuri didactice” a vieții unei Sfinte Maria Egipteanca din Palestina. Deși admite caracterul ficțional al poveștii rezultate, în lucrarea sa, „Triodul explicat”, ieromonahul Macarie Simonopetrul consideră această prelucrare „justificată duhovnicește”.¹⁰

O altă adaptare, de data aceasta recentă, a unei tradiții scrise ne este la îndemână chiar într-o lucrare autohtonă. Mult-dezbătuta teologumenă despre vămile văzduhului pe care sufletul le parcurge după moarte, contestată drept o inovație de sorginte gnostică, dar susținută inclusiv de figuri precum Sfântul Seraphim Rose, numără 20 de probe în varianta originală, a „drumului Sfintei Teodora”.¹¹ La începutul secolului XX, ieromonahul Nicodim Măndiță, prolific autor român de literatură religioasă, publică o variantă care cuprinde, în mod interesant, patru vămi adiționale, corespunzătoare unor patimi moderne. Astfel, în povestea „actualizată”, ultimele patru vămi pe care Sfânta Teodora le parcurge sunt: vama „idolatrizării și a credințelor demonice” (învățăturilor religioase eterodoxe), vama „sulimenirilor” (machiajului), vama fumatului și vama simoniei (perceperii de foloase bănești de către episcopi pentru hirotonirea candidaților la preoție).¹² În pasajul despre vama fumatului, autorul construiește și un portret al demonilor păzitori ai acestei vămi, „grozavi și plini de fum și cu negură acoperiți, și toți erau cu lulele și cu tabachere”¹³. Este greu de crezut că Sfânta Teodora, care a trăit în secolul X, ar fi știut cum arată o tabacheră, cu șase secole înainte de sosirea tutunului în lumea veche, dar, din fericire pentru ea, demonii, văzând că este „femeie, s-au dezamăgit”,¹⁴ probabil pentru că părintele Măndiță nu aflase încă la momentul redactării că și femeile pot fuma. Această adăugire aproape comică demonstrează totuși atitudinea autorului față de această scriere: deși veche de secole, ea poate fi adaptată liber la nevoie, pentru că ceea ce contează, în fapt, nu este istoricitatea sau adevărul ei verificabil, ci mesajul moralizator și impactul emoțional.

Iar exemplele pot continua: pălmuirea ereticului Arie de către Sfântul Nicolae este o invenție târzie, deși a fost redată chiar și în iconografie,¹⁵ iar numărul celor 14000 de prunci uciși de Irod, prăznuiți la 29 decembrie (oricum deja puternic exagerat) apare drept 64000 în tradiția siriană și chiar 144000 în alte tradiții medievale.¹⁶ Din nou, caracterul pedagogic și intenția de a impresiona sunt evidente, însă compromisurile alese pentru a obține acest efect sunt inacceptabile pentru exigențele zilelor noastre, putând fi încadrate în deja celebra categorie-etichetă *fake news*.

Până acum, Biserica nu a tranșat această problematică și nu s-a delimitat ferm de toate inadvertențele care au fost absorbite de tradiție prin a le numi răspicat ca atare. O astfel de tentativă ar fi, de altfel, extrem de dificilă, dacă nu imposibilă. Încercările de a separa informațiile factuale de ficțiune tind să sărăcească aceste povestiri de substanță, deoarece pasajele „improbabile” sunt totuși esențiale nu doar pentru narațiune, dar și pentru înțelesul simbolic,¹⁷ iar o privire asupra lor exclusiv prin lupa științei raționaliste riscă să aducă puțină valoare în final. Un astfel de demers s-ar putea dovedi chiar inutil, întrucât aceste tradiții ar trebui înțelese și din perspectiva oamenilor din trecut în raport

cu experiența vieții, în care însuși conceptul de adevăr precis, matematic sau istoric era mai degrabă irelevant, dacă nu chiar inexistent. Pe atunci, „[viața] era înțeleasă ca o scenă a acțiunii, nu ca un depozit de obiecte”, în care „povestea sau drama era trăită ca o experiență subiectivă derulată la nivelul conștiinței fiecărei persoane vii”,¹⁸ iar această optică este adesea străină omului modern deprins cu o gândire prin excelență materialistă și reduționistă.

În timp ce unele elemente ale tradiției religioase ridică pe bună dreptate semne de întrebare, altele vorbesc totuși despre un sens al vieții și o dimensiune metafizică a căror cercetare nu merită abandonată. Odată cu noile exigențe ale ultimelor generații, în jurul istoriei și sensului tradiției religioase ar trebui să se contureze un discernământ actualizat, informat de o dezbatere sinceră și echilibrată. Scopul acestei dezbatere nu ar trebui să fie știrbirea tradiției de substanță, și cu atât mai puțin desființarea ei, ci găsirea unor moduri de înțelegere care să o facă inteligibilă celor care reneagă cu totul religia organizată din dorința de a evita subscrierea într-o tradiție coruptibilă sau anacronică. Iar necesitatea găririi acestui discernământ crește odată cu riscul ca foamea de sens a generațiilor tinere să se transforme, încet, într-o foamete.

NOTE

1. Damick, Andrew Stephen, „No, Christmas is Not Pagan. Just Stop”, Ancient Faith, disponibil la <https://blogs.ancientfaith.com/asd/2018/12/05/no-christmas-is-not-pagan-just-stop/>. ↑
2. Todoran, Isidor, „Dogmatica ortodoxă: manual pentru seminariile teologice”, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009, p. 62. ↑
3. *Ibid.*, p. 63. ↑
4. *Ibid.*, p. 64. ↑
5. *Ibid.* ↑
6. Moshu, Ioan, *Limonariul sau Livada duhovnicească*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2014, Capitolul 47, „Minunea Sfintei Născătoare de Dumnezeu împotriva măscăriciului Gaian, care a hulit-o la teatru”, p. 71. ↑
7. Mershman, Francis, „Barlaam and Josaphat”, Catholic Encyclopedia, 1913, disponibilă la [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Barlaam_and_Josaphat](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Barlaam_and_Josaphat). ↑
8. *Ibid.* ↑
9. *Viata Sfintei Cuvioase Maria Egipteanca*, doxologia.ro, disponibilă la <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfintei-cuvioase-maria-egipteanca>. ↑
10. Makarios, Ieromonah, *Triodul explicat: mistagogia timpului liturgic*, trad.: diac. Ioan I. Ică jr., ediția a III-a, editura Deisis, Sibiu, 2008, p. 353. ↑
11. Pantelimon, Arhimandrit, „St. Theodora’s Journey Through the Aerial Toll-Houses”, *Eternal Mysteries Beyond the Grave*, Holy Trinity Monastery, Jordanville, 1996, p. 69-87 disponibilă la <http://orthodoxinfo.com/death/theodora.aspx>. ↑

12. Măndiță, Nicodim, *Vămile văzduhului și mărturii despre existența lor*, Editura Agapis, București, 2005, pp. 42-46. ↑
13. *Ibid.* ↑
14. *Ibid.* ↑
15. Florescu, Ioan-Florin, „Jurnal scoțian”, „Sfântul Nicolae NU l-a pălmuit pe Arie. O născocire care nu face cinste pomenirii Sfântului Ierarh”, disponibil la <https://ioanflorin.wordpress.com/2022/12/06/sfantul-nicolae-nu-l-a-palmuit-pe-arie-o-na-scocire-care-nu-face-cinste-pomenirii-sfantului-ierarh/>. ↑
16. Holweck, Frederick George, „Holy Innocents”, *Catholic Encyclopedia*, 1913, disponibilă la [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Holy_Innocents](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Holy_Innocents). ↑
17. Palmer, James T., *Early Medieval Hagiography*, Arc Humanities Press, Leeds, 2018, p. 65. ↑
18. Peterson, Jordan B., *12 Reguli de Viață: un antidot la haosul din jurul nostru*, Editura Trei, 2018, p. 70. ↑

Imagine: Pixabay